

Alexandra GHERASIM

VALORIZARE ESTETICĂ PRIN CONVERSIUNE

În introducerea la lucrarea **Expresivitatea limbii române** D. Caracostea menționa următoarele: „De la început și până astăzi, critica și estetica literară au făurit deosebite categorii pentru a caracteriza plăsmuirile. Într-o vreme când unii încearcă să aplice la literatură categoriile plasticii, iar alții nascocesc nume noi pentru vechi categorii filozofice, sau pentru un dogmatism fie teologic, fie metafizic – lucrarea de față caută semnele *stilului* românesc în cea mai însemnată formă de creațiune românească: limba maternă” [1, p. 5].

Călăuziți de aceeași rațiune, ne propunem să examinăm și să interpretăm în studiul nostru cazurile inedite de conversiune (mijloc intern de îmbogățire a lexicului), purtătoare de „artisticitate”, neînregistrate în dicționare, dar care se încadrează în sistemul limbii române.

Transpoziția lexico-gramaticală, numită uneori și *derivare improprie* sau *conversiune*, se referă la trecerea funcțională a unui lexem dintr-o clasă lexico-gramaticală în alta. Ea este posibilă doar în cazul în care cuvântul este inserat într-un context specific, de obicei altul decât cel care definește clasa de distribuție respectivă.

Gabriela Pană Dindelegan în studiul *Aspecte ale substantivizării*

în româna actuală. *Forme de manifestare a substantivizării adjectivului* subliniază faptul că, în cazul *conversiunii*, procedeele sunt în exclusivitate gramaticale: fie *morfosintactice*, prin preluarea caracteristicilor de flexiune ale noii clase (în cazul nostru, ale substantivului) și prin așezarea în contextele specifice clasei substantivului, fie în exclusivitate *sintactice*, adică fără indici morfologici, numai prin indici sintactici, constând în apariția în vecinătăți specifice și cu funcții sintactice specifice substantivului [6, p. 23].

Se pot substantiviza atât adjectivalele calificative, cât și cele relativ-categoriale cu ajutorul articolelor (hotărât și nehotărât), marcate semantic prin funcția de individualizare. Să urmărim acest procedeu în versurile L. Lari: *Suntem daco-romani prin sorginte / Și în fața lui Crist – cu păcat, / Însă cât vom plăti, Doamne sfinte, / Pentru multprealoialul Pilat? / Loialismul și astăzi mă miră, / Iartă-i, Doamne, că nu știu ce fac, / Dar de-a fost că romanii greșiră, / Pășuirea e-n sângele dac.*

Instrumentul utilizat frecvent pentru realizarea conversiunii este articolul despre care Dumitru Irimia spune că în interiorul sintagmei nominale, în care intră și un adjectiv, articolul-morfem al determinării caracterizează sintagma în ansamblu; el se poate înscrie însă în structura variabilei adjectivului sau o poate lăsa nemarcată [5, p. 88].

Structura sintetică și pleonastică de superlativ absolut a lexei *multprealoialul* plasat în fața determinatului, susținut în următorul vers de substantivul derivat de la aceeași temă cu ajutorul sufixului

-ism, loialismul, și determinat hotărât prin prezența articolului pentru masculin singular -l, contribuie la perceperea afectivă a mesajului, sporind gradul de expresivitate a textului. Acceptată doar în limbajul marcat stilistic, ortografierea într-un singur cuvânt a sintagmei de superlativ și transferată în clasa substantivului cu ajutorul articolului degajează caracterul adjectival al construcției și consolidează valoarea ei noțională.

Se produce o deplasare de accente în sfera mesajului, opacizându-se o calitate individuală a unui determinat regent de tip substantival pentru a o profila drept generică convertind-o în clasa lexico-gramaticală capabilă să actualizeze acest sem.

Eugen Câmpeanu în cartea **Substantivul. Studiu stilistic** menționează că, deși substantivul trimite la o substanță, la un lucru, iar adjectivul la o calitate – distincții ce par a îndepărta substantivul de adjectiv –, cele două părți de vorbire presupun existența concomitentă a lucrului și a calității; substanțele sau lucrurile nu pot fi imaginate în afara însușirilor, la fel precum acestea din urmă solicită un obiect pe care să-l singularizeze. Acesta și explică ușurința cu care adjectivul se substantivizează, precum și posibilitatea întrebuițării substantivului ca adjectiv [2, p. 76].

Uneori ne aflăm în fața unui fenomen pe care l-am putea numi retroconversie, când de la substantiv formăm cu ajutorul mijloacelor de derivare un adjectiv, ca mai apoi, articulându-l, să-l readucem în clasa substantivului. Referindu-se la procedeele interne de îmbogățire a vocabularului, Teodor Hreștea le divizează după clasele morfologice

sau părțile de vorbire cărora le aparțin derivatele cu ajutorul sufixelor, și le clasifică în:

a) *substantivale* (de ex.: **-tor**, **-an**, **-ime**, **-eală** etc.);

b) *adjectivale* (de ex.: **-ic**, **-os**, **-al** sau **-bil** din *citibil*, *mâncabil*);

c) *verbale* (de ex.: **-ui** din *prăfui*, *sfătui*; **-iza** din *abstractiza* sau **-ona** din *concluziona*, *atenționa*);

d) *adverbiale* (de ex.: **-este** din *hoțește*, **-iș** din locuțiunea *pe furiș* sau **-mente** din *actualmente*, *realmente*, *literalmente* și altele, care sunt, de obicei, împrumutate sau calchiate) [4, p. 190].

Ne vom referi în continuare la cele adjectivale, importante pentru demersul nostru, și în special la sufixul **-bil**, utilizat din rațiune de economie a limbajului, destul de productiv în româna contemporană, capabil să înlocuiască o structură atributivă. Cf. *onoare – onorabil – onorabilul*.

Eu, cu gândul la datorie, ce-mi dă în gând ideea? zic: ia să mai ciupim noi ceva de la onorabilul, că nu strică... și binișor, ca o pisică, mă sui pe uluci și mă pui s-ascult: auzeam și vedeam cum v-auz și m-auziți, coane Fănică, știți, ca la teatru (I. L. Caragiale).

Devenind din punct de vedere morfologic substantiv, categoria calității poate intra în orice relație sintactică îngăduită de această parte de vorbire, trăgând profit mai ales în privința valorii sale expresive. În exemplul ce urmează lexemul *admirabilul* capătă funcție de complement direct prepozițional, unde *pe* este morfem – marcă a cazului acuzativ, funcție pe care o pot îndeplini doar substantivele proprii sau cele animate caracterizate prin trăsătura (+uman) pe care n-o pot avea în mod curent adjectivele.

TIPĂTESCU (singur): *Și-I aleg pe d. Agamiță Dandanache! Iaca pentru cine sacrific de atâta vreme liniștea mea și a femeii pe care o iubesc... Unde ești, Cațavencule, să te vezi răzbunată! Unde ești, să-ți cer iertare că ți-am preferit pe onestul d. Agamiță, pe admirabilul, pe sublimul, pe neicursorul, pe puicursorul Dandanache... Ce lume! ce lume! ce lume!... (I. L. Caragiale).*

În afară de adjectivele substantivizate cu ajutorul articolului, unele adjective care însoțeau un substantiv sunt utilizate, prin omiterea acestuia, ca substantive. În poezia lui G. Bacovia *Poemă în oglindă* prin acest procedeu se reliefează acut cromatica răvășită a asfințitului de soare: *În salonul plin de vise, În oglinda larg-ovală încadrată în argint, / Bate toamna, / Și grădina cangrenată, / În oglinda larg-ovală încadrată în argint. / În fotoliu, ostenită, în largi falduri de mătase, / Pe când cade violetul, / Tu citești nazalizând / O poemă decadentă, cadaveric parfumată, / Monotonă.*

Un alt instrument al transpoziției este desinența *-uri*, marcă a pluralului întâlnită numai la substantiv și inclusă de G. Pană Dindelegan printre „clasificatorii morfologici substantivali” [6, p. 33].

Trăsăturile de caracter tipice pentru anumite personaje literare sau personalități istorice în multe cazuri sunt rediate prin adjective derivate de la numele proprii, de tipul herculian, prometeic, narcisiac etc. Readus în clasa substantivului prin intermediul desinenței *-uri*, acesta actualizează alte relații semantice, dictate de funcțiile sintactice realizate doar de substantive. De pildă, în exemplul ce urmează,

substantivul *machiavelicuri* derivat de la adjectivul *machiavelic* în primul caz are funcția sintactică de complement instrumental, iar în al doilea – de complement direct.

TRAHANACHE: *Ei, aveți puțintică răbdare... Dar astăaltă? (se lovește cu mâna pe buzunarul hainei) Apoi, dacă umblă el cu machiavelicuri, să-i dau eu machiavelicuri – (schimbând tonul) Mar-toră mi-e Maica Precista! Să n-am parte de Joița – că e de față – să spuie... (I. L. Caragiale).*

Desinența de vocativ, întâlnită, de asemenea, numai la substantiv, o vom proba printr-o poezie care, chiar în titlu, are un caz de converșiune, ce-i drept, a unei conjuncții: *O mie de „dacă”... de I. Vatamanu: Dacă se va sfârși apa de băut, vei bea rezultatele / nechibzuințelor tale, învingătorule... / Dacă vei extermina înfrunzirea pădurilor, va fi nevoie însuți / să înfrunzești, însetatule... / Dacă vei săraci solul de suflet, va trebui să-ți însămânțezi / propria-ți limbă săracă, lipsitule de adevăr... lăudărosule, rătăciture, nechibzuitule, militaristule, nesăbuitule, neoghinditule, amintitorule, nemăsuratule.*

O cascadă de vocative obținute din baze adjectivale, care la rândul lor au fost formate prin mijloace de derivare (sufixe, prefixe lexicale) sau de la participii – toate potențiază o condensare a informației, fapt ce favorizează reflectarea artistică imediată a realității în imaginația cititorului.

Un instrument similar este și desinența pentru genul feminin singular *-o*, la fel întâlnită doar la substantive.

Călin rupe-o creangă verde și o bagă-n apă-albastră / Și us-

cat-o scoate iară. – // Cum ți-aș da pumni, tu babă, / Ai vrut să ne ucizi, **șireato**, spune dreptul mai degrabă! / – Să vedeți, voinici, la vale printre trestia înaltă / Apa vie tot sclipește, se rotește colo-n baltă (M. Eminescu).

Convertirea produsă face ca textul să prezinte o ambivalență sugestivă din punctul de vedere al limbajului poetic – și admirație, dar și acuzare fără drept de apel pentru cea vizată. Implicit, la nivel de adâncime în decodarea mesajului, demersul antitetice se produce în sfera semantică a aceluiași lexem.

Mijloacele sintactice de substantivizare vizează așa-numitele „contexte diagnostice”, specifice substantivului: adjectivele demonstrative, în primul rând, și, în cazuri aparte, de cele mai multe ori marcate stilistic și preferate în limbajul artistic, adjectivele propriu-zise. Gramatica întotdeauna și-a adjudecat atribute constructive de imagini poetice originale. În versurile eminesciene (*Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget, / Cu privirea-mpăroșată și la fălci umflat și buget, / Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri, / La tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri.*); sintagma evidențiată reliefează acest lucru redundant – și prin desinența *-uri*, și prin context diagnostic.

Fenomenul se repetă multiplicat în textul *Contur de armonie* de I. Vatamanu, unde, pe lângă cazurile discutate mai sus, atestăm adverbe trecute în clasa substantivelor prin mijlocirea aceluiași cadru gramatical. *E un dedeasupra / Al propriilor vederi – / Uscată ploaie. / Ea nici nu plouă, / Nici nu udă, / O strig în relativ / Și relativ e surdă... / Mai e și un voal, / Ce de pe ochi căzut, / Desco-*

peră în ploaie / Conturul unui / Mare dedesubt... / Deci e și-un dedesubt / Al propriilor vederi – / Se-ntinde spre oricând – / Spre marele Aici / Și-un mare Nicăieri...

Și funcțiile sintactice de subiect și complement necircumstanțial, caracteristice substantivului, sunt concludente pentru unele cazuri de conversiune, aspect elucidat și mai sus. Procedeele se intensifică atunci când este corelat cu criteriul morfologic. Astfel se întâmplă în poezia *Mamei mele celei de toate zilele* de V. Ciornei: *Așa e viața. Ca o carte proastă / Pe care-o ei în mână și adormi... / Dar o trăim cât somnul ne adastă, / Râvnim la alta, o trăim pe asta / de-un nuștiuce neconținut ni-e dor.*

Adjectivele formate de la gerunzii prin conversiune au apărut sub influența limbii franceze și fenomenul este calificat de Th. Hristea drept calc lexico-gramatical [4, p. 193].

L. Lari în poezia *Acolo* (*Că-atunce înspre tine, stândul, / Veni-vor rând / Fapta comisă, starea, gândul, / Umbra de gând*) găsește un mijloc discret de evocare a suprapunerii semantice a celor trei ipostaze prin care peregrinează în imaginația cititorului gerunziul substantivizat astfel: verb – adjectiv – substantiv.

Prin intermediul aceluiași mijloace sunt trecute în clasa substantivelor și alte părți de vorbire, cum ar fi pronumele: *Mai bine-n sine cu atâțul câțul / Îi dete domnul unui visător* (L. Lari, *Condiție*) sau *Criticilor mei / Voi vreți cumva... un scris / Cu mii și mii de euri / Ca să rimeze-un vis / Cu rime și jeleurii...* (I. Vatamanu); verbul – *Totu-i cum pare-a fi mereu / Deși cum estele*

ne leagă / *La ce-ar ști alții chinul meu, / Totuna n-au să-l înțeleagă* (L. Lari, *Viața*); a adverbului, interjecției: *Se aude unicornul / Prin lumea poveștilor / zumzetul veștilor. / Prin murmurul mărilor / plânsetul țărilor. / Prin lumea aievelor / cântecul Evelor. / Prin vuietul timpului / glasul nimicului. / Prin zvonul eonului / bocetul omului* (Lucian Blaga, *Unicornul*); *Prin ierburile crude, Sub cerul fără fund, / S-aude / Un bâzâit profund* (G. Topârceanu, *Rapsodii de vară*).

Unii autori reușesc să sporească efectul poetic printr-o grație minuțios calculată, utilizând un substantiv astfel încât să funcționeze ca adjectiv, nu determinând, ci sugerând însușirea obiectului determinat de substantiv. Ilustrăm fenomenul în discuție cu exemple din poezia lui D. Matcovschi *Doar femeia: Mai regină decât floarea / Doar femeia poate fi. / Mai adâncă decât marea / Doar femeia poate fi. / Mai înaltă ca destinul / Doar femeia poate fi. / Mai amară ca pelinul / Doar femeia poate fi / Mai frumoasă decât viața / Doar femeia poate fi. / Mai deșteaptă ca povața / Doar femeia poate fi. / Mai cuminte ca poemul / Doar femeia poate fi. / Mai cumplită ca blestemul / Doar femeia poate fi. / Mai aproape decât dorul / Doar femeia poate fi. / Mai de șoptă ca izvorul / Doar femeia poate fi. / Mai de-april ca primăvara / Doar femeia poate fi. / Și mai dulce ca vioara / Doar femeia poate fi.*

Aici elementul formativ din structura comparativului de superioritate, plasat impropriu în fața substantivelor, le convertesc pe acestea din urmă în clasa adjectivelor atât la nivelul formei, cât și la

nivelul conținutului, gradând semele periferice (+fermecătoare, +tainică, +candidă) ale acestor noțiuni, sporind prin aceasta coeficientul de expresivitate a textului.

În exemplul ce urmează autorul ridică grația unei sintagme similare până la superlativ, care, formal, pare a fi absolut (elementul formativ *prea*), dar care este secundată de al doilea element al comparației.

Pentru Dănuț însă, primăvara nu era decât o singură clipă: aceea când zarzării, fără de frunze, numai flori albe, au înflorit deplin... Încântare pufoasă în fața cerului albastru. Pomi îngerești. Parfum prea copil ca să fie parfum (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*).

Deseori în limbajul poetic atestăm o modalitate neordinară de a verbaliza un lexem total străin acestei clase, unde substantivul este impus să exprime categoria gramaticală a diatezei, marcată prin pronumele reflexiv se. De exemplu: *În părul meu e-ncă noiembrie, iar în spre glezne se-ndecembrie* (A. Suceveanu). Sau: *În satul cu biserici din preajmă de Carpați / Îmbujorate Eve rup fructe prin grădini / La săniilor de mere te lacomi și te-nspini / În satul cu biserici din preajmă de Carpați, sau – M-am însămânțat în poartă, / M-am însecărit în câmp, / Fiindcă nașterea-i o dată, / larba-n văzduh suge timp. / M-am însămânțat în stâncă, / M-am înstejărit în pleoapă, / Căci cu ochiul o să plângă, Ci o luncă și o apă. / M-am înțărât în lume, / Mi-am înluncănit nuiaua, / Fiindcă-așa cerea un nume, Cât a fost pe țărână steaua* (Ion Vatamanu). Ori: *Gloanțele ciuruie-n piepturi și sabia / Șuieră. – Piepturi de piepturi*

se sfărâmă, / Coifuri de coifuri se țandără (A. Macedonski).

Categoria verbală a reflexivității se realizează prin morfemul de natură pronominală – „se”, și cel prefixal – „în”, prin analogie cu formele paradigmatică autentice *se-nse-rează, se-nnoptează, te-nghimpi*.

Un aspect vrednic de a fi reținut, care dezvoltă un puternic accent ambiguu, întâlnim în poezia Anei Blandiana *Bătrâni și tineri*, *Toți stângaci*, / **Nu încă unii / Iar ceilalți nu mai**, / *Și-n sâmburul din care mă desfaci*, / *Un biet adult se înmulțește. Vai*, / *Ce jalnic fragmentați / Și fără miez*, / *Timpi depărtați egal de mine!*

Intenția noastră a fost aceea de a arăta că acțiunea modelatoare a subiectului creator asupra lumii este direct proporțională cu efortul său de a o transfigura poetic, de a găsi lumii valențe poetice, ori de a inova, de a crea poezie în orice face, poezia aceluia act calitativ fiind singura lui garanție că ceea ce face este bine. Or, nota Eugen Coșeriu că orice semn realizat în discurs are semnificație în sisteme complexe de opoziții și asociații formale și semantice cu alte semne, care

nu sunt rostite, dar care aparțin tezaurului lingvistic al vorbitorilor [3, p. 82]. „Dicté”-ul supraréalist, rima, asonanța, aliterația, jocul de cuvinte sunt moduri de revelare parțială a secțiunilor mai nemediate ale acestui fond de cunoștințe asupra căruia se proiectează orice cuvânt concret.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Caracostea, D., *Expresivitatea limbii române*, Iași, 2000.
2. Câmpeanu, Eugen, *Substantivul. Studiu stilistic*, București, 1975.
3. Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
4. Hristea, Teodor, *Procedee interne de îmbogățire a vocabularului. Introducere în studiul formării cuvintelor* // Constantin Dominte. *Introducere în teoria lingvistică. Antologie pentru seminarul de teorie a limbii*, București, 2003.
5. Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, 1997.
6. Pană Dindelegan, Gabriela, *Aspecte ale substantivizării în româna actuală. Forme de manifestare a substantivizării adjectivului* // Aspecte ale dinamicii limbii române contemporane, București, 2002.